

πού μέσα στήν άστυκή σύνθεση ἀποτελοῦσε ἔνα εὔτωκτο, δηλαδή χωρικά, χρονικά καί αἰτιακά εύσύνοπτο καί κατανοητό "Όλο. 'Ο τρόπος τῆς διαπραγμάτευσης τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου μέσα στήν κινηματογραφική ταινία τό ἀποδεικνύει αὐτό θαυμάσια. 'Εξηγήσαμε ἡδη ὅτι ἡ κατάτμηση τοῦ προγενέστερου¹ συνεχοῦς τοῦ χώρου καί τοῦ χρόνου συνεπιφέρει ἢ μπορεῖ νά συνεπιφέρει τήν κατάργηση τῆς αἰτιότητας, ὅπότε γενιέται μιάς καινούργιας αἰσθηση τοῦ κόσμου. Στήν πραγματικότητα ἡ κατάτμηση τοῦ χώρου δέν σημαίνει ἀπλῶς τή διαίρεσή του σέ κομμάτια, τά ὅποια κατά τά ὄλλα παραμένουν καθ' αύτά τά ἴδια ὅπως καί πρίν. 'Απεναντίας, ἡ ἀποσύναψη τῶν τμημάτων τοῦ χώρου χρησιμοποιεῖται γιά νά διερευνηθοῦν ὀχριβέστερα ὅλες οι διαστάσεις καί τά περιεχόμενά τους, ὅπότε ὁ χώρος βαθαίνει δείχνοντας συνάμα τήν ἐσωτερική του ἑτερογένεια. 'Ο ένιαϊος κινηματογραφικός χώρος δέν ἀποτελεῖ πάλι ἀπλό ὄθροισμα ξεκομμένων τμημάτων χώρου, παρά προκύπτει ἀπό μιά συνένωση ἐπί μέρους στοιχείων χώρου, τά ὅποια προέρχονται καθ' αύτά ἀπό διαφορετικούς φυσικούς χώρους, ὅμως στό σύνολό τους καί στήν ὄλλη λοδιείσδυσή τους δημιουργοῦν μιάν αὐτοτελή πολυπρισματική χωροδομή. Γι' αύτό καί ἡ αἰσθηση τοῦ χώρου μέσα στήν ταινία ἀναγκαστικά παραμένει ἀσαφής ἢ ἀβέβαιη· κάθε διευθέτηση τοῦ χώρου φαίνεται προσωρινή καί μπορεῖ ν' ἀλλάξει κάθε στιγμή. Παρόμοια, ἀπό τήν κατάτμηση τοῦ χρονικοῦ συνεχοῦς δέν προκύπτει μιά ἀπλή σειρά ξεκομμένων τμημάτων χρόνου, παρά ἔνας χρόνος πολυδιάστατος καί ἀπειρα πλαστικός. 'Ο χρόνος τῆς κινηματογραφικῆς ταινίας δέν γεμίζει, ὄλλα δημιουργεῖται, καί μάλιστα μέ τήν ἀδιάλειπτη μετάβαση ἀπό τόν φυσικό στόν κινηματογραφικό χρόνο ἢ ἀντίστροφα· ὁ κινηματογραφικός χρόνος συντομεύει, ἐπιταχύνει, ἐπιβραδύνει ἢ αἴρει τόν φυσικό χρόνο, μέσα στόν πρῶτο συγχωνεύονται τά ἀποσπάσματα ἢ οἱ σκόπιμες τροποποιήσεις τοῦ δεύτερου κατά τρόπο ὥστε νά γενιέται ἔνα ἴδιαίτερο καί χαρακτηριστικό βίωμα χρόνου. 'Η ἀνάλυση ἢ ἡ σκόπιμη τροποποίηση τοῦ χρόνου μπορεῖ νά ἐπιτελεῖται ἡδη μέσα στήν ἐπί μέρους εἰκόνα, ὅταν μέ τήν ἐπιτάχυνση ἢ τήν ἐπιβράδυνση τῆς λήψης ὁ χρόνος οίονεί ἔξυλικεύεται καί καθώς ἀποκλίνει ἀπό τήν ἰσομορφία τῆς φυσικῆς του διαδρομῆς δείχνεται στήν ἐκάστοτε χαρακτηριστική του ροή. Κανονική διαδρομή τοῦ χρόνου ὑπάρχει μόνον ἐντός τῆς μεμονωμένης σκηνῆς, ὄλλα καί ἔδω ὁ χρόνος μπορεῖ νά τροποποιηθεῖ μέ τήν παρεμβολή μιᾶς ἄλλης σκηνῆς ἢ καί διάλογηρης ἀκολουθίας σκηνῶν· ἐκτός αὐτοῦ δέν

συμπίπτει ύποχρεωτικά μέ τήν πραγματική διαδρομή τοῦ χρόνου τῆς πράξης, ή ὅποια παριστάνεται μέσα στή σκηνή, ἐφ' ὅσον αὐτή εἶναι δυνατόν νά ἀνασυγχροτηθεῖ καί ὡς σύνοψη τῶν σημαντικῶν στιγμῶν ἡ κορυφώσειών τῆς. Ἀνάμεσα σέ διαφορετικές σκηνές διαδραματίζομενες σέ διαφορετικούς τόπους δέν ύπάρχει ἀναγκαία χρονική ὁκολουθία, ή παραμόρφωσή τοῦ φυσικοῦ χρόνου ἐπισυμβαίνει ἐδῶ ἥδη ἐπειδή δέν εἶναι σαφές πότες χρόνος πέρασε ἀνάμεσα σέ δύο πλάνα ή σέ δύο ὁκολουθίες σκηνῶν. Πάντως ὁ κινηματογραφικός χρόνος περιλαμβάνει μονάχα τή διάρκεια ωτῶν τῶν πλάνων ή τῶν ὁκολουθιῶν, καί μπορεῖ νά εἶναι εἴτε ἀντικειμενικός μέ τήν ἔννοια ὅτι περιέχει τά σύμβαντα στή σειρά, δηλαδή στήν πραγματική τους διαδοχή ἀνεξάρτητα ἀπό τά ἐνδιάμεσα διάστήματα, εἴτε ύποκειμενικός, ὅταν ἀποδίδει τά συμβάντα στή χρονική προοπτική ἐνός ύποκειμένου, χωρίς νά λαμβάνεται ὑπ' ὄψιν ή εὐθύγραμμη διαδοχή τους μέσα στόν φυσικό χρόνο· ὁ ρυθμός, δηλαδή ή μικρότερη ή μεγαλύτερη διάρκεια τῶν σκηνῶν, ύπογραμμίζει ὀκριβῶς τέ ύποκειμενικό τους νόημα καί τό ύποκειμενικό βίωμα τοῦ χρόνου, τό ὅποιο συνδέεται μέ τό περιεχόμενό τους. Οι προκαταβολικές ή ἀνασκοπικές παρεκβάσεις καθιστοῦν δυνατή τήν παρεμβολή τοῦ ύποκειμενικοῦ κινηματογραφικοῦ χρόνου μέσα στόν ἀντικειμενικό καί, καθώς *ipso facto* διαμελίζουν καί ἀναδιοργανώνουν τόν φυσικό χρόνο, μετατρέπουν συνεχῶς τό παρόν σέ παρελθόν ή σέ μέλλον, δηλαδή σχετικοποιοῦν τό παρόν καί τό ἐντάσσουν ὡς ἀπλό σημεῖο σ' ἔναν περιεκτικό χρόνο-χῶρο, πάνω στήν ἐπιφάνεια τοῦ ὅποίου βρίσκονται ὅλα τά χρονικά σημεῖα σέ θέσεις ἐναλλάξιμες. Ἀπό τήν ἀποψή αὐτήν, ἐδῶ πραγματοποιεῖται μιά χωροποίηση τοῦ χρόνου παρόμοια μέ ἐκείνη πού συναντήσαμε σέ μοντέρνα μυθιστορήματα. Ὁ χρόνος ἀπλώνεται ὅπως καί ὁ χῶρος, καθώς δέν κινεῖται εὐθύγραμμα πρός τά ἐμπρός, παρά μπροστά στά μάτια τοῦ θεατῆ μποροῦν νά διαδραματίζονται ταυτόχρονα, καί ἐπομένως νά ύφιστανται παράλληλα, συμβάντα πού καθ' αὐτά ἀπέχουν πολύ μεταξύ τους ἀπό χρονική ἀποψή. "Οταν ή ταυτοχρονία διαφορετικῶν χρονικῶν σημείων συνοδεύεται ἀπό τή συνύπαρξη διαφορετικῶν χώρων καί ὅταν ἐπί πλέον ἀποκαθίσταται μιά σύνδεση τῶν ὅποιωνδήποτε σημείων τοῦ χρόνου μέ τά ὅποιαδήποτε σημεῖα τοῦ χώρου, τότε δημιουργεῖται ἔνα χωροχρονικό συνεχές, ὅπου συνύπαρξη καί ὁκολουθία ἀναμιγνύονται.

' Η ιδιαίτερη κοινωνιολογική σημασία τῆς κινηματογραφικῆς τέχνης

μέσα στό φάσμα τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ ἡταν ὅτι ἔξοικείωσε εύρεις μάζες μέ τήν προγραμματική καί ἐσκεμμένη κατάτμηση καί ἀνασυγχρότηση τῆς καθημερινῆς ἐμπειρίας — καί μάλιστα τίς ἔμαθε νά ἀρέσκονται σ' αὐτήν. 'Η κινηματογραφική τέχνη μπορεῖ νά χαρακτηρισθεῖ ὡς ἡ κατ' ἔξοχήν τέχνη τῆς μαζικῆς δημοκρατίας μέ τή διπλή ἔννοια ὅτι ἀπευθύνεται σ' ἓνα μαζικό κοινό κι ὅτι τό κάνει αὐτό ἐκπροσωπώντας καί διαδίδοντας τή μαζικοδημοκρατική αἰσθηση τοῦ κόσμου, στήν όποια ὁ χρόνος ἀπορροφᾶται ἀπό τόν χῶρο καί τά πάντα μποροῦν κατ' ἀρχήν νά συνδυασθοῦν μέ τά πάντα. 'Ασφαλῶς, τό ἀπόλυτο ὄνειρο τοῦ συνδυασμοῦ τῶν πάντων μέ τά πάντα, ὅπως ἔξαγγελθηκε ἥδη στήν πρώιμη ἐποχή τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ καί λίγο κατόπιν στόν λεγόμενο πολυγραμμικό λυρισμό τῶν φουτουριστῶν π.χ., δέν μπόρεσε οὔτε νά διατυπωθεῖ μέ θεωρητικά πειστικό τρόπο οὔτε νά πραγματοποιηθεῖ σέ κοινωνικά ἀξιόλογη ἔκταση· τά χρώματα, οἱ τόνοι, οἱ ὀσμές καί οἱ ἥχοι παρέμειναν ἔχωριστά πράγματα, ὅπως ἥσαν καί προηγουμένως, παρ' ὅλες τίς προσπάθειες δημιουργίας τῆς καθολικῆς αἰσθητικῆς καί τῆς καθολικῆς αἰσθησης. "Ομως ἡ διατύπωση ἐνός τέτοιου προγράμματος ὑποδήλωνε καθ' αὐτήν πρός ποιά κατεύθυνση τραβοῦσε τό πνεῦμα τῆς ἐποχῆς. 'Ἐν πάσῃ περιπτώσει, ἡ κινηματογραφική τέχνη ἀσκησε ἐπαρκῶς στήν πράξη τήν τέχνη τοῦ συνδυασμοῦ τῶν πάντων μέ τά πάντα, ὡστε νά ἐπιβοηθήσει τήν ἐπικράτηση τοῦ μαζικοδημοκρατικοῦ τρόπου σκέψης. "Ετσι δημιούργησε τό δικό της, γνήσια μαζικοδημοκρατικό κοινό, δηλαδή ἓνα κοινό πού ξέκοψε ἀπό τήν ἀστική συμπεριφορά, τίς ἀστικές ὄριοθετήσεις καί διαβαθμίσεις, γιά νά ἀποτελέσει ἓνα κοινωνικό χωνευτήρι *in parvo*. 'Ο κινηματογράφος δέν ἔχει πιά χαρακτηριστικό κοινό, ὅπως εἶχαν τό ἀστικό θέατρο καί ἡ ἀστική ὅπερα· τό κοινό του ἐκτείνεται ἐγκάρσια σέ ὅλες τίς τάξεις καί σέ ὅλα τά στρώματα καί δέν συγκρατεῖται μέ ἴδιόμορφους καί ἀποκλειστικούς δεσμούς, δέν μετέχει οὔτε στήν ἴδια μόρφωση οὔτε στόν ἴδιο κοινωνικό τρόπο ζωῆς. 'Ακριβῶς αὐτό τό κοινό, πού μέσα στήν ἀμορφία καί στήν ἀνωνυμία του δέν γνωρίζει οὔτε τήν κοινότητα τοῦ ἐνός μέ τόν ὄλλον οὔτε καί τήν ἀπόσταση τοῦ ἐνός ἀπό τόν ὄλλον, ἡταν σέ θέση νά παραμερίσει τήν προηγούμενη εὐλαβική ἀπόσταση ὀνάμεσα στόν θεατή καί στό καλλιτέχνημα. Τοῦτος ὁ παραμερισμός καί ἔκείνη ἡ ἀνωνυμία συνδέονται ὄργανικά μεταξύ τους, στήν ἔξαλειψη τοῦ κοινωνικοῦ περιγράμματος τοῦ κοινοῦ ὀντιστοιχεῖ ἡ ρευστοποίηση τῶν χωρογρ-

νικῶν καί αἰσθητικῶν περιγραμμάτων ἔχείνου πού παρουσιάζεται στήν ὅθόνη.

Τέλος, ἡ κινηματογραφική τέχνη ἔχαμε γενικά ὄρατό ἐνα κεντρικό γνώρισμα τοῦ μετααστικοῦ πολιτισμοῦ, δηλαδή τήν κυριαρχία τῆς εἰκόνας. Μπόρεσε νά γίνει ἡ μάζική τέχνη κατ' ἔξοχήν ἐπειδή ἡ εἰκόνα ἀπευθύνεται στίς μάζες πολύ πιό ἀμεσα ἀπό τόν γραπτό λόγο, γύρω ἀπό τόν ὅποιο στρεφόταν κυρίως ὁ ἀστικός πολιτισμός παρά τή ζωγραφική, τήν ἀρχιτεκτονική καί τή μουσική του. Ἡ ἐποχή πού ἀρχίζει μέ τήν ἐφεύρεση τῆς φωτογραφίας αἰσθάνεται σωστή δίψα γιά εἰκόνες καί γιά διαδοχές εἰκόνων, ἔτσι ὥστε ἐνα μεγάλο μέρος τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ, τό ὅποιο εἶχε βρεῖ τήν ἔκφρασή του στόν γραπτό λόγο, ἐπρεπε τώρα νά μεταφρασθεῖ στή γλώσσα τῆς εἰκόνας γιά νά ἐπιβιώσει καί ἐπί πλέον γιά νά ἀγγίξει ἐνα καινούργιο κοινό, τό ὅποιο στό μεταξύ εἶχε ἀναπτύξει μιάν ἄλλη αἰσθηση τοῦ κόσμου. Μέ τή μετάφρασή τους σέ μιάν ἄλλη γλώσσα, στηριζόμενη σέ μιάν ἄλλη αἰσθηση τοῦ κόσμου, τά ἀστικά πολιτισμικά ἀγαθά ἔπαιψαν βέβαια νά είναι ὅ,τι ἥσσαν πρίν, μολονότι ἔτσι φαίνονται νά διασφαλίζουν τήν παράταση τοῦ βίου τους. Ἡ ἐμφάνιση καί ἡ διάδοση τοῦ κινηματογράφου ἔγινε ἐξ ἀρχῆς ἀντιληπτή, καί ὁρθά, ως ἥττα τοῦ ἀστικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐλάχιστα μᾶς βοηθᾶ τό νά μετατρέψουμε αὐτήν τή διαπίστωση σέ παράπονο ἡ καταγγελία καί νά τήν ἐρμηνεύσουμε ὑπό τό πνεῦμα μᾶς ἀπαισιόδοξης φιλοσοφίας τοῦ πολιτισμοῦ. Πολύ σημαντικότερη είναι ἡ συνειδητοποίηση τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ ὀπτικός χαρακτήρας τοῦ μετααστικοῦ πολιτισμοῦ συναρτάται μέ τό νέο πρωτεῖο τοῦ χώρου ἀπέναντι στόν χρόνο ως πλαίσιο προσανατολισμοῦ ἡ θεμελιώδη τρόπο τῆς αἰσθησης τοῦ κόσμου. Οι τέχνες τῆς εἰκόνας είναι συνάμα οι τέχνες τοῦ χώρου, οι εἰκαστικές τέχνες είναι ἐπομένως οι κατ' ἔξοχήν μοντέρνες — γιατί σ' αὐτές δέν τίθεται κυρίως τό ζήτημα τῆς διαδοχῆς μέσα σ' ἐναν χρόνο νοούμενο γραμμικά, ἄλλα τό ζήτημα τῆς συνύπαρξης μέσα στόν χώρο. Δέν ὑπῆρχε προσφυέστερο μέσο ἀπό τόν γραπτό λόγο, προκειμένου νά ἀποτυπωθεῖ ἡ γραμμική χρονική διαδοχή. Γι' αὐτό καί ὁ γραπτός λόγος ἔχασε τήν προγενέστερη θέση καί ἀξία του ἀπό τή στιγμή πού ἡ αἰσθηση τοῦ κόσμου προσανατολίσθηκε στόν χώρο καί ἔτσι ἔδωσε τό προβάδισμα στήν εἰκόνα.

2. ΦΙΛΟΣΟΦΙΑ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΕΣ

«Ή» ἀστική φιλοσοφία δέν ἐμφανίσθηκε ποτέ σέ χημική καθαρότητα ὅπως δέν ἐμφανίσθηκε καί «ή» σοσιαλιστική ή «ή» συντηρητική. Τοῦτο σημαίνει: σέ καμμιά μεμονωμένη φιλοσοφική θεωρία δέν ἀναγνώρισε ποτέ τόν ἔαυτό της δλόχληρη ή ἀστική τάξη, καμμιά μεμονωμένη φιλοσοφία δέν διατύπωσε οὔτε καδικοποίησε ποτέ ὅλες της τίς ἀπόψεις γιά τόν κόσμο καί ὅλες της τίς κανονιστικές φιλοδοξίες μέ τή μορφή ἐνός συνεχτικοῦ *cogitus*. "Αλλωστε ή ίδια «ή» ἀστική τάξη ήταν στρῶμα ἔξαιρετωκά ἑτερογενές, τοῦ ὅποίου τά ὄρια πρός τά πάνω καί πρός τά κάτω δύσκολα μποροῦσαν νά ὅρισθοῦν, κι ἃς μή μιλήσουμε καθόλου γιά τίς ἔθνικές ή καί τοπικές ίδιομορφίες τοῦ κοινωνικοῦ του χαρακτήρα καί τῆς ίδεολογίας του. Θά ήταν λοιπόν a limine ἐσφαλμένο ὅν θά θέλαμε νά ἐντοπίσουμε ἀπτά τήν ἀστική φιλοσοφία στό ἔργο ἐνός καί μόνου φιλοσόφου ή μιᾶς καί μόνης φιλοσοφικῆς σχολῆς. Γιατί, ἔκτός τοῦ ὅτι οὔτε μποροῦσαν οὔτε καί ἐπρεπε νά ἀρθρωθοῦν ὅλες οἱ ἀπόψεις τῆς ἀστικῆς κοσμοθεώρησης στή γλώσσα τῆς φιλοσοφίας, δσοι φιλόσοφοι συνέβαλαν λίγο ή πολύ στή διαμόρφωση τούτης τῆς κοσμοθεώρησης κατά κανόνα δέν αἰσθάνονταν τόν ἔαυτό τους ὡς ίδεολογικό ἀπολογητή ὅρισμένης κοινωνικῆς τάξης, παρά ἐπιχειρηματολογοῦσαν στό ὄνομα οὐκουμενικῶν ἀληθειῶν καί ίδεωδῶν, πού ἀπό τήν πλευρά τους διατυπώνονταν ὅπως ἐπέτασσε ή συγκεχριμένη κατάσταση στόν σχετικά αύτοτελή τομέα τῆς ιστορίας τῶν ίδεῶν καί οἱ ἐπίσης σχετικά αύτόνομες τεχνικές ἀπαιτήσεις τοῦ φιλοσοφικοῦ λόγου ἐκεῖθεν ή ἐντεῦθεν τῶν ἐπίκαιρων κοινωνικῶν ὀναφορῶν. Παρ' ὅλη αὐτήν τή σύμπραξη πλείστων ἑτερογενῶν παραγόντων μέσα σ' ἓνα σχεδόν ἀξεδιάλυτο πλέγμα, εἶναι θεμιτό νά μιλᾶμε γιά ἀστική φιλοσοφία, ἀχριβῶς ὅπως δέν μποροῦμε οὔτε καί νά στερηθοῦμε τόν δρο «ἀστική τάξη» παρά τήν ἐσωτερική ποικιλία, καί μάλιστα ἀντιφατικότητα, τοῦ κοινωνιολογικοῦ του περιεχομένου. Τούτη ή ἀστική φιλοσοφία διαμορφώθηκε, ὡς τάση καί ἐν μέρει, ήδη στήν ἐποχή τοῦ ἀναγεννησιακοῦ ὄνθρωπισμοῦ, πρό παντός ὅμως στόν 17ο καί στόν 18ο αἰώνα κάτω ὀπ' τήν ἐπιρροή τῆς νικηφόρας μαθηματικῆς φυσικῆς ἐπιστήμης καί δσων γνωστικῶν προβλημάτων ὀνέκυψαν μέσα σ' αὐτήν τή συνάφεια. 'Εκφράσθηκε σέ πολλές φιλοσοφικές κατευθύνσεις, πού καταπολεμοῦσαν ή μιά τήν ἀλλη, γιατί κάθε μιά τους τόνιζε μιά μερική ἐποψή τοῦ ἀστικοῦ κοσμοθεωρητικοῦ συμπλέγματος, ή ὅποία στήν ἀποκλειστι-

κότητα ἢ στή μονομέρειά της ἀναγκαστικά ἐρχόταν σέ σύγχρουση μέ τίς ὑπόλοιπες· σύγχρουση μποροῦσε ὅμως νά γεννηθεῖ και ἀπό τό γεγονός ὅτι τό σύμπλεγμα αὐτό ἀντιμετωπιζόταν βέβαια θεωρητικά ὡς "Ολο, ώστόσο βλεπόταν στό φῶς ἐκάστοτε διαφορετικῶν γνωστικῶν ἐνδιαφερόντων και πολεμικῶν μεριμνῶν, και ἀντίστοιχα διαμορφωνόταν. Παρ' ὅλες τίς συγχρούσεις ὑπῆρχαν ώστόσο μερικές κατευθυντήριες ἰδέες πού ἀποτελοῦσαν τήν κοινή βάση στόν κοινό ὄγώνα ἐνάντια στήν ἐκαλησιαστική θεολογία και στήν παραδοσιακή μεταφυσική. Τό καίριο σημεῖο ἐδῶ ἦταν ἡ ἀποκοπή ἀπό τό πρόβλημα τοῦ "Οντος ἢ τοῦ" Υπερβατικοῦ και ἡ ταυτόχρονη τροπή πρός τή φύση, ἡ ὅποια τώρα ἀνατιμήθηκε ὄντολογικά, και πρός τόν ἀνθρωπο, ὁ ὅποιος βγῆκε ἀπό τή σκιά τοῦ Θεοῦ. Τούτη ἡ διπλή στροφή σήμαινε ἀπό θεματική ἀποψη δύο πράγματα: πρῶτον τή συστηματική ἀπασχόληση μέ ἐπιστημολογικά ζητήματα, και πάνω ἀπ' ὅλα μέ τό πρόβλημα τῆς μεθόδου, και δεύτερον τήν πρόταξη τῆς γνωσιοθεωρίας και τῆς ἡθικῆς μέσα σέ ἀνθρωπολογικό πλαισιο· φυσικά, ἡ σύνδεση τῆς γνωσιοθεωρίας μέ τήν ἐπιστημολογία ἦταν εύλογη και ἀναπόδραστη. Ως πρός τό περιεχόμενό τους, τά μεγάλα αὐτά θέματα μποροῦσαν νά δουλευτοῦν μέ ἔννοια ἐμπειριστική ἢ νοησιαρχική, ἔτσι ὡστε δημιουργήθηκε ἔνα εύρυ φάσμα ὀκραίων, μετριοπαθῶν ἢ ἀμφίρροπων και ἀσαφῶν θέσεων τόσο στή μά ὅσο και στήν ἄλλη παράταξη. Ἡ ἐνότητα τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας δέν βρισκόταν ἐν τούτοις τόσο στίς ἀπαντήσεις πάνω στά ἐπί μέρους ἐρωτήματα ὅσο στήν ὄριοθέτηση τοῦ πλαισίου, ἔντός τοῦ ὅποιου ὁ φιλόσοφος ὅφειλε ν' ἀναζητήσει τίς ἀπαντήσεις του, καθώς και στόν προσδιορισμό τῶν κεντρικῶν μεγεθῶν, τά ὅποια ἐπιτρεπόταν νά χρησιμοποιηθοῦν κατά τήν ἐπεξεργασία τῶν ἀπαντήσεων τούτων. Ἀπό τούτη τή σκοπιά δέν ἦταν πρωταρχικό πῶς ἀξιολογοῦσε ἡ πῶς συνέδεε κανείς π.χ. τή νόηση και τίς αἰσθήσεις στή γνωσιοθεωρία ἢ τόν Λόγο και τά ψυχόρμητα στήν ἡθική φιλοσοφία προκειμένου νά φτάσει στό ἐπιθυμητό, ἦτοι πολεμικά σκόπιμο νοησιαρχικό ἢ ἐμπειριστικό πόρισμα· ἀποφασιστικό ἦταν τό ὅτι κάθε φορά ἐπιχειροῦνταν μά ἔτσι ἡ ἄλλιῶς δομημένη σύνθεση αὐτῶν τῶν μεγεθῶν σέ βάση ἐμμενή και μέ ἀφετηρία μάν ἀνθρωπολογική θεώρηση και μιάν ἀνθρωπιστική ἔγνοια.

Τά διάφορα ρεύματα τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας πού ἐπικρατοῦσαν στόν 19ο αι. ἀνάγονται, τόσο ἐνοιολογικά ὅσο και ἀπό τήν ἀποψη τοῦ περιεχομένου τους, σέ ἰδέες τοῦ Διαφωτισμοῦ και μποροῦν ν' ἀνασυ-

γκροτηθοῦν μέ τή βοήθεια ύλικοῦ τῆς σκέψης τοῦ Διαφωτισμοῦ. 'Ο θετικισμός, ὁ ὡφελιμισμός, ὁ κριτικισμός ἔθεσαν περίπου τά ἴδια ἐρωτήματα, καὶ ὥστειβῶς γι' αὐτό ἀναγκάσθηκαν νά καταπολεμήσουν ὁ ἔνας τόν ἄλλο μέ ἑκάστοτε διαφορετική ἔνταση. Ταυτόχρονα συμμερίζονταν ὄρισμένες θεμελιώδεις ἀντιλήψεις, στίς ὅποιες ἐκφραζόταν ἡ ἀστική ἐπιθυμία νά ἔξιθελισθεῖ βέβαια πρακτικά τό 'Ὑπερβατικό, ἄλλα γιά ἡθικούς λόγους νά μήν ἔκμηδενισθεῖ ἐντελῶς, νά ἀντικατασταθοῦν βέβαια αἱ οὐσίες ἀπό λειτουργίες, ἄλλα ἀπό τήν ὄλη μεριά νά συνεχίσουν καπού στό βάθος νά φυτοζωοῦν, ἐφ' ὅσον δέν μποροῦσαν ν' ἀπεμποληθοῦν δίχως σοβαρές ίδεολογικές συνέπειες ὄντολογικά μεγέθη μέ κανονιστική φόρτιση, ὅπως ἡσαν ἡ Φύση καὶ ὁ "Ανθρωπος· ὅλες οἱ πλευρές ἐκπροσωποῦσαν ἔναν ἀγνωστικισμό αὐτῆς ἡ τῆς ὄλλης ἀπόχρωσης, ὁ ὅποιος ἔκανε φιλοσοφικά δυνατή αὐτήν τήν τυπική ἀστική ἀμφιρρέπεια. 'Η ἴδια αὐτή ἀμφιρρέπεια, ἡ ὅποια κατά τό ἀστικό αἴσθημα μποροῦσε νά ἀρθεῖ στό πλαίσιο μιᾶς εύρείας κοσμοθεωρητικῆς σύνθεσης καὶ μάλιστα νά ἔχει καὶ θετική ἐπίδραση, ἀποτελοῦσε στά μάτια τῶν ἀντιπάλων τῆς τέτοιας φιλοσοφίας ἀντίθεση λογικά ἀγεφύρωτη πού ἦταν δυνατόν νά λυθεῖ μονάχα μέ μιάν ἀπόφαση ὑπέρ τοῦ ἔνός ἡ τοῦ ὄλλου σκέλους της. "Ετσι, ἡ ἰδέα τῆς λειτουργίας ὅδηγήθηκε ὡς τό συνεπές της τέρμα καὶ ἐπιστρατεύθηκε ἐνάντια στήν ἰδέα τῆς οὐσίας σ' ὅλες της τίς παραλλαγές καὶ σ' ὅλους τούς γνωστικούς τομεῖς· ἡ κατάλυση τῆς οὐσίας σήμανε μιάν ἐπανάσταση στήν εἰκόνα τοῦ κόσμου καὶ τοῦ ἀνθρώπου καθώς καὶ στήν (ἐπιστημο)λογική προβληματική. 'Εδῶ συναντοῦμε ἔνα φαινόμενο πού κατά τίς διαπιστώσεις μας (βλ. 1α σέ τοῦτο τό κεφάλαιο) ἔγινε ὀρατό καὶ κατά τή διαμόρφωση τοῦ λογοτεχνικοῦ-καλλιτεχνικοῦ μοντερνισμοῦ: ἡ ἀστική θέση συντρίψτηκε καθώς ἔνα ἀπό τά συστατικά της μέρη ἀποκόπηκε, ἀπολυτοποιήθηκε καὶ στράφηκε ἐνάντια σ' ὅλα τ' ὄλλα καὶ ἐνάντια στή σύνθεση ὡς "Ολο. 'Ανάμεσα στήν ἔξέλιξη στόν τομέα τῆς φιλοσοφίας καὶ σ' ἔκείνη στόν τομέα τῆς λογοτεχνίας καὶ τῆς τέχνης ὑπάρχει ὅμως καὶ ὄλη μιά ἐντυπωσιακή καὶ χαρακτηριστική παραλληλότητα. 'Η ἀστική σύνθεση χτυπήθηκε ταυτόχρονα ἀπό δύο ἐντελῶς ἀντίθετες πλευρές: ἡ μιά βρισκόταν κοντά στή φυσική ἐπιστήμη, στή μαθηματική καὶ στή λογική, ὅπως αύτές ἀναδιαμορφώθηκαν γύρω στό 1900, καὶ ὀνέπτυξε ὅσα ἐννοιολογικά ἐργαλεῖα φαίνονταν ἀπαραίτητα γιά τή λύση ἡ τήν ἀναδιατύπωση τῶν φιλοσοφικῶν ζητημάτων μετά τόν πλήρη παραμερισμό τῆς οὐσίας· ἡ ὄλη, τρεφόταν ἀπό τούς

μεγάλους φιλοσοφικούς ή καί μή φιλοσοφικούς μύθους, ἀποκήρυσσε ἢ ὑποβίβαζε τή θετική ἐπιστήμη καί ἀντιπαρέθετε στήν ἐπιστημονική γνώση ὑψηλότερες ἐνοράσεις ή θεωρητικούς-ἐναντενιστικούς τρόπους σκέψης, πού τάχα θ' ἀπεκάλυπταν ἀλήθειες ἀναφερόμενες στήν ούσια τῶν πραγμάτων. Καί οἱ δύο αὐτές κατευθύνσεις ὅμως, παρ' ὅλη τήν ἀσυμφιλίωτη ἀντίθεση μεταξύ τους, ξέκοψαν ὄριστικά ἀπό τήν ἀνθρωπολογικά θεμελιωμένη γνωσιοθεωρία καί ἡθική, ὅπως ἦταν γνωστή στήν ἀστική φιλοσοφίᾳ ἀπό τὸν 17ο αἰ. καί μετά· ἡ πρώτη παραμέρισε ἐντελῶς τό γνωσιοθεωρητικό καί ἡθικό ὑποκείμενο, ἐνῶ ἡ δεύτερη ἔθεσε τόν ἀνθρωπόν πότο τήν αἰγίδα ὥρθιολογικά ἀσύλληπτων δυνάμεων, κι ἔτσι δὲν μποροῦσε πιά νά διαπραγματευθεῖ τό ζήτημα τῆς γνώσης καί τῆς ἡθικῆς μέσα στήν προοπτική τοῦ ἀστικοῦ ἀνθρωποκεντρισμοῦ.

‘Η πλήρης κατάλυση τῆς ούσιας ἀποτελεῖ τό κεντρικό γεγονός τῆς στροφῆς ἐκείνης στήν ιστορία τῆς φιλοσοφίας, ἀπό τήν ὅποια προέκυψε ἡ πρώτη ἀπ' αὐτές τίς δύο κατευθύνσεις — δηλαδή τό γεγονός ἐκεῖνο, στό φῶς τοῦ ὅποίου γίνεται κατανοητή ἡ ἀλλαγή ὄρισμένων φιλοσοφικῶν κλάδων καί ἡ ἐμφάνιση μερικῶν ὄλλων, ἀδιάφορο ὃν οἱ ἔκαστοτε φιλόσοφοι τό εἶχαν συνειδητοποιήσει ως γεγονός ἡ ὃν ξεκινοῦσαν αὐτονόητα ἀπό τήν κατάλυση τῆς ούσιας ως τετελεσμένο γεγονός χωρίς νά ἀφιερώνουν πιά οὔτε λέξη στό πρόβλημα τῆς ούσιας.

‘Από καθαρά θεωρητική ἀποψη, πολύ λίγα πράγματα παρεμπόδιζαν τήν πλήρη κατάλυση τῆς ούσιας ἀφ' ὅτου ἡ μαθηματική φυσική ἐπιστήμη ἐπεξεργάσθηκε τήν ἔννοια τῆς λειτουργίας καί μέσω τῆς λειτουργικῆς ἀντίληψης τοῦ φυσικοῦ νόμου συνέτριψε τή σχολαστική-ἀριστοτελική ἱεραρχία τῶν ούσιῶν καθώς καί τίς ἴδιες τίς (secundae) substantiae· πράγματι, στήν ἐποχή τοῦ Διαφωτισμοῦ ἔγιναν ἀποφασιστικά βήματα γιά νά μπεῖ ἡ ἔννοια τῆς ούσιας ὄριστικά στό ἀρχεῖο. Καθοριστικά ἀπό τήν ἀποψη τῆς ιστορίας τῶν ἴδεων καί συνάμα διδακτικά εἶναι ὅμως δύο ὄλλα γεγονότα: ἀφ' ἐνός ἡ ἀρνηση τῶν πλείστων ἐκπροσώπων τῆς ἀστικῆς φιλοσοφίας ν' ὀσκολουθήσουν αὐτά τά βήματα καί νά παραμερίσουν ὄλότελα τήν ούσια, μολονότι τή θεώρσαν ἀδιάγνωστη καί μείωσαν σημαντικά τή φιλοσοφική της περιωπή, καί ἀφ' ἔτέρου ἡ ταχύτητα καί εύκολία, μέ τήν ὅποια ἀπό τίς δύο τελευταῖες δεκαετίες τοῦ 19ου αἰ. καί μετά ἡ ἴδεα τῆς ούσιας ἡ ἐγκαταλείφθηκε ἐντελῶς ἡ παραγκωνίσθηκε σέ ὅλη τή γραμμή ἀπό συνεπεῖς καί περιεκτικές ἐπεξεργασίες τῆς ἴδεας τῆς λειτουργίας. Αύτό ἀποτελοῦσε ἀπό μόνο του εὔγλωττη ἔνδειξη γιά τό εύρος καί τό

πλάτος τῆς συντελούμενης μετάβασης πρός μία νέα κοσμοθεωρητική τοποθέτηση, ἡ ὅποια ξέκοβε ἀπό θεμελιώδεις ἀντιλήψεις τῆς ἀστικῆς. Γιατί ἡ κατάλυση τῆς οὐσίας δέν σήμαινε ἀπλῶς τὴν αντικατάσταση ὄρισμένων συστημάτων ἢ συνθέσεων μέσα ἄλλες, παρά τῇ ριζική ἀμφισβήτηση κάθε φιλοσοφικῆς συστηματικῆς καί κάθε δυνατότητας σύνθεσης. Πρῶτα-πρῶτα, βέβαια, ἡ ἀμφισβήτηση τούτη στράφηκε ἐνάντια σέ ίδεαλιστικές μονιστικές κατασκευές· ἀλλά ἐξ αἰτίας τῆς ἔσωτερως τῆς λογικῆς ἀναγκαστικά ἐπληξε στή συνέχεια ὅποιαδή-ποτε φιλοσοφία ἐπιδίωκε μιά συνεκτική γενική εἰκόνα τῆς πραγματικότητας καί ταυτόχρονα ἀντικειμενική γνώση σέ τούτην ἢ σ' ἐκείνη τήν παραλλαγή. "Οπως ἡ διάλυση τοῦ ἀντικειμένου στὸν χῶρο τῆς ζωγραφικῆς συνόδευε μάν ἀνατροπή ὀλόκληρης τῆς εἰκόνας τῆς πραγματικότητας μέσα σέ τούτη τήν τέχνη, ἔτσι καί ἡ καταστροφή τῆς οὐσίας ἢ τοῦ μεμονωμένου πράγματος στὸν τομέα τῆς φιλοσοφίας συμβάδιζε μέ τόν παραμερισμό τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιας τῆς πραγματικότητας. Στόν βαθμό πού ἡ οὐσία μετατράπηκε σέ λειτουργικό σύστημα, τό μεμονωμένο πράγμα μετατράπηκε κι αὐτό σέ σύστημα συμβάντων, κι αὐτό πάλι ἔκανε εὔλογη τήν ἀναζήτηση ἔσχατων συστατικῶν στοιχείων ἢ ἀτόμων. Μονάχα ἀπλά στοιχεῖα μποροῦν ν' ἀλλάζουν συνεχῶς θέση καί νά ἔρχονται μεταξύ τους σέ καθαρά λειτουργικές σχέσεις· ἀντίθετα, οἱ ἀναγκαῖες συνδέσεις στοιχείων δέν μποροῦν νά νοηθοῦν ἀπλῶς ὡς μεταβλητές λειτουργίες, παρά ἀναγκαστικά ἐμφανίζονται ὡς πάγιες οὐσίες. Εἴτε τώρα τά ἔσχατα στοιχεῖα εἶναι αἰσθητήριες ἐντυπώσεις εἴτε φυσικά ἢ λογικά ἀτομα — τό "Ολο καί κάθε ίδεα τοῦ" Ολου συντρίβονται, ὁ κόσμος γίνεται χαλαρό ἄθροισμα τυχαίων καί ἀσυνεχῶν συμβάντων ἢ βιωμάτων, τά ὅποια συγκρατοῦνται μέ κατασκευές στό ἐπίπεδο τῆς θεωρίας. 'Η κατάρρευση τῆς ιεραρχίας τῶν οὐσιῶν καί ἡ κατάλυση τῆς ἴδιας τῆς οὐσίας κατέστησαν μέ τή σειρά τους ἀβάσιμη τή διάκριση μεταξύ πράγματος καθ' αὐτό καί φαινομένου ἢ μεταξύ Εἶναι καί 'Ἐπίφασης, διάκριση, ἡ ὅποια εἶχε βέβαια μεταφυσική προέλευση, ὅμως συνέχιζε ν' ἀποτελεῖ συνηθισμένο καί προσφιλές καταφύγιο τοῦ ἀστικοῦ ἀγνωστικισμοῦ. Τώρα πιά δέν ὑπάρχει πάνω καί κάτω, μπρός καί πίσω· τά ἀπλά ἔσχατα στοιχεῖα τῆς γνώσης, τοῦ εἶναι ἢ τῆς λογικῆς βρίσκονται ὅλα πάνω στό ἴδιο ἀβαθές ἐπίπεδο καί περιμένουν τόν μεγάλο μετασχηματιστή καί συνδυαστή. "Αν παραμερισθεῖ ἡ οὐσία, δέν ὑπάρχουν πάγιες ἴδιότητες ἢ πάγια μεγέθη πού θά μποροῦσαν νά βάλουν ἀπό μόνα τους ὅρια στή

συνδυαστική δραστηριότητα, ὅντας τάχιστη ως ἐκ τῆς ὑφῆς τους εὔεπίφορα πρός ὄρισμένους μόνο καί ὅχι πρός ὅλους τούς συνδυασμούς· τό τι θεωρεῖται τώρα ως ἴδιότητα προσδιορίζεται μέση βάση ὅχι τήν ἔσωτερη ὑφή του πράγματος, ἀλλά παροδικές καί ἀδιάκοπα μεταβαλλόμενες σχέσεις καί λειτουργίες.

Στήν κοινωνική καί πολιτική ἴδεολογία τῆς *societas civilis*, ὅπου ὁ γενετικός λόγος τῆς κοινωνικῆς τάξης πραγμάτων ἀναγότων στήν θεόδοτη ἡ φυσική τάξη, διαταποχρινόταν ἡ φιλοσοφική πίστη στήν ὄντολογική παγιότητα τῆς οὐσίας καί στήν ἵεραρχία τῶν οὐσιῶν· μέση τήν κοινωνική καί πολιτική ἴδεολογία τῆς ἀστικῆς τάξης, κατά τήν ὅποια οἱ κοινωνικές διαφορές στό πρακτικό ἐπίπεδο ἔχουν μέν οὐσιώδεις ἐπιπτώσεις, θεωρητικά ὅμως δέν μποροῦν νά θεμελιωθοῦν σέ κάποια ὄντολογία ἡ ἀνθρωπολογία καί γι' αὐτό εύνοοῦν ἐκάστοτε διαφορετικά ἀτομα, συμβάδιζε ἡ φιλοσοφική πίστη ὅτι ἵσως καί νά ὑπάρχουν οὐσίες, ὅμως αὐτές εἶναι ἀδιάγνωστες· ἡ σχηματιζόμενη δημοκρατική μαζική κοινωνία, στήν ὅποια ἡ κοινωνική κινητικότητα καί ἡ ἐναλλαξιμότητα τῶν κοινωνικῶν ρόλων εἶναι κατ' ἀρχήν ἀπεριόριστες, ἐκφράσθηκε φιλοσοφικά μέση τήν πίστη ὅτι δέν ὑπάρχουν οὐσίες παρά μόνο συμβεβηκότα συνδεόμενα προσωρινά μεταξύ τους. Οἱ ἀμεσες ἀντιστοιχίες ἀνάμεσα στήν κρατούσα διδασκαλία περί οὐσίας καί στίς ἴδεολογικές ἀντιλήψεις γιά τά ἀνθρώπινα πράγματα δέν παρατηροῦνται ὅμως μονάχα στήν κοινωνική θεωρία. Ἡ κατάλυση τῆς οὐσίας ἐπηρέασε ἐξ ἵσου τό πεδίο τῆς ἀνθρωπολογίας, ὅπου μερικοί φιλόσοφοι, στό πλαίσιο τῆς πολεμικῆς τους ἐναντίον τῆς παραδοσιακῆς ἔννοιας τῆς οὐσίας, ὑποτύπωσαν μιάν εἰκόνα γιά τόν ἄνθρωπο, ἡ ὅποια ἐλάχιστα ξεχώριζε ἀπό ἐκείνη τοῦ μοντέρνου μυθιστορήματος: ὁ ἄνθρωπος παρουσιαζόταν ως ἀπλή δέσμη αἰσθητήριων ἀντιλήψεων, ἐντυπώσεων καί συνειρμῶν, χωρίς πάγιο οὐσιακό πυρήνα καί χωρίς σταθερή ταυτότητα καθοδηγούμενη ἀπό ὑπέρτερες νοητικές δυνάμεις. Ἀπό τή στιγμή πού ὁ ἐξωτερικός κόσμος ἀναλύθηκε σέ αἰσθητήριες ἀντιλήψεις ἡ ἐντυπώσεις, ἀναγκαστικά ἀναλύθηκε μέση παρόμοιο τρόπο καί ὁ ἄνθρωπος, ὡσπου πιά δέν μποροῦσε νά θεωρηθεῖ οὐσιακή ἐνότητα. Ἡ κατάλυση τῆς ἀνθρώπινης οὐσίας ἦταν μέση ἀλλα λόγια ἀναγκαία συνέπεια τῆς κατάλυσης ὅλων τῶν ἀλλων οὐσιῶν — καί ἐκείνων ἐπίσης, τίς ὅποιες ἡ ἀστική κοσμοθεώρηση εἶχε δημιουργήσει ως ὑποκατάστατο τοῦ Θεοῦ γιά νά τίς χρησιμοποιήσει ως βαθμίδες δικαιοδοσίας καί πηγές ἀντλησης ἥθικῶν-κανονιστικῶν προστακτικῶν. Ἡ Φύση, ἡ

‘Ιστορία καί ὁ Ἀνθρωπος, ὅντας τέτοιες ὑποστάσεις ἢ οὐσίες, κατέρρευσαν ἀπό κοινοῦ, καί ἴδιαίτερα ἡ κατάρρευση τοῦ Ἀνθρώπου εἶχε σοβαρές συνέπειες γιά τή φυσιογνωμία τῆς μετακοστικῆς φιλοσοφίας. Τώρα ἡταν πιά δυνατόν νά ἐμφανισθοῦν σχολές σκέψης, οἱ ὅποιες τολμοῦσαν νά ἀπομακρύνουν ἀπό τή φιλοσοφία ὅλα, ὅσα ἴσαμε τότε συναρτιόνταν μέ τόν ἀστικό, δηλαδή ἀνθρωποκεντρικό καί ἀνθρωπιστικό προσανατολισμό. Ἀπό τήν ἀποψή τόσο τοῦ περιεχομένου ὃσο καί τῆς ἐσωτερικῆς διάρθρωσης τῆς φιλοσοφίας τοῦτο σήμαινε ὅτι ἡ γνωσιοθεωρία καί ἡ ἡθική ἐν μέρει ἔξιβελίσθηκαν ἀμεσα καί ἐν μέρει ἀναμορφώθηκαν ριζικά. Ἡ ἀστική φιλοσοφική ἡθική ἔθετε στό ἐπίκεντρο τό ἔλλογο ὑποκείμενο, καί ὀκόμη κι ὅταν δεχόταν ὅτι ἡ ψυχή αὐτοῦ τοῦ ἀτόμου σέ τελευταία ὀνάλυση ἐλαύνεται ἀπό τά αἰσθήματα τῆς ἡδονῆς καί τοῦ πόνου, πάλι τοῦ ἀναγνώριζε τήν ἵκανότητα διοχέτευσης τούτων τῶν αἰσθημάτων σύμφωνα μέ ἡθικές ἐπιταγές. “Ολη αὐτή ἡ προβληματική γίνεται ἀδιάφορη ἀπό τή στιγμή πού ἐξ αἰτίας τῆς συνεποῦς καταστροφῆς τῆς ἔνωιας τῆς οὐσίας δέν μπορεῖ πιά νά γίνεται λόγος γιά ἄτομο καί ἐσωτερικό του κόσμο. ‘Ως φιλοσοφικός κλάδος, ἡ ἡθική δέν πραγματεύεται πιά ἀμεσα τήν ἡθική συμπεριφορά, τίς ἡθικές ἀρετές καί ὑποχρεώσεις, παρά τίς ἀποφάνσεις πάνω σ’ ὅλα αὐτά, τό νόημα, τή δομή καί τά κίνητρά τους· μετατρέπεται ἔτσι δέ μεταηθική ἔρευνα. ’Αλλά καί ἡ γνωσιοθεωρία προϋπέθετε μιάν ὄρισμένη ἐσωτερική ὄργανωση καί ἐπομένως τήν οὐσιωκά κατοχυρωμένη ἵκανότητα τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου νά πορίζεται γνώση μέσα ἀπό νοητικές πράξεις, ἀδιάφορο ἀν θεωροῦσε ἡ ὅχι ὅτι οἱ πράξεις τῆς νόησης κατάγονται ἀπό τίς αἰσθήσεις· ἡ ὄντας αἰσθησιαρχία ἔτσι κι ὄλλιως ποτέ δέν κυριάρχησε στήν ἀστική γνωσιοθεωρία. ”Ενα ἐγώ διαλυμένο καί στερούμενο οὐσίας δέν μποροῦσε νά ‘ναι οὔτε γνωσιοθεωρητικό οὔτε ἡθικό ὑποκείμενο, μποροῦσε νά ‘ναι μόνον ὄντικείμενο κι ὅχι κυρίαρχος ὄργανωτής τῆς γνώσης. Μετά τήν ἔξαλεψη τοῦ ὄργανωμένου καί ὄργανωτικοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου μπῆκε λοιπόν ὄναρχαστικά στή θέση τῆς γνωσιοθεωρίας, πού κυριαρχοῦσε ἥδη ἀπό τόν 17ο αι. στή φιλοσοφία, ἡ λογική, μέσα στήν ὅποια δέν ἔμπαινε καθόλου τό πρόβλημα τοῦ γνωστικοῦ ὑποκειμένου.

‘Η μοντέρνα λογική ὑποτύπωσε τό πρόγραμμά της ἀντιτιθέμενη στήν ἀξίωση τῆς ἀριστοτελικῆς λογικῆς νά παράσχει γνώση ούσιῶν. ’Η λογική δέν ἔχει καμμιά σχέση μέ μιά τέτοια γνώση, καί ὀκριβῶς

γι' αύτό οί προτάσεις της είναι ταυτολογικές ή ἀναλυτικές· τό (έμπειρος δεδομένο) Είναι συλλαμβάνεται μονάχα μέ συνθετικές κρίσεις a posteriori, συνθετικές κρίσεις a priori δέν μποροῦν νά ὑπάρξουν, γι' αύτό και τά μαθηματικά πρέπει νά θεμελιωθοῦν σέ ἀναλυτική, δηλαδή λογική βάση. "Αν τώρα ή γνώση τῆς ούσιας δέν τίθεται ως πρόβλημα, ή λογική ἔχει ν' ἀσχοληθεῖ ἀποκλειστικά μέ λειτουργίες και σχέσεις και νά παραμερίσει κατά τό δυνατόν τήν παραδοσιακά νοούμενη διάκριση μεταξύ ὑποκείμενου και κατηγορήματος μέσα στήν κρίση. 'Η λογική πού προσανατολίζεται στό ὑποκείμενο ἀντικαθίσταται ἀπό μιάν ἄλλη, ὅπου στό προσκήνιο στέκει τό κατηγόρημα, γιατί τό κατηγόρημα δείχνει τή λειτουργία, δηλαδή τό σύνολο τῶν σχέσεων, μέσα στίς ὅποιες μπορεῖ νά βρεθεῖ τό ὑποκείμενο· τό ὑποκείμενο καταποντίζεται ἔτσι μέσα στό σύνολο τῶν σχέσεων ή τῶν κατηγορημάτων του. Μπορεῖ βέβαια νά φαίνεται ὅτι τό ὑποκείμενο δέχεται ἐντός του ὅλα του τά κατηγορήματα, ὅμως τοῦτο σημαίνει ἀπλῶς ὅτι δέν ἀποτελεῖ τίποτε ἄλλο και τίποτε περισσότερο ἀπό τό ἄθροισμα τῶν δυνατῶν κατηγορημάτων του. Οι ἔνοιες ή τά ὑποκείμενα πρέπει λοιπόν νά διαμορφώνονται μέσα στήν κρίση και διά μέσου τῆς κρίσης· σέ ἀντίθεση πρός τήν ἀριστοτελική λογική, ή μοντέρνα ξεκινᾶ ἀπό τήν κρίση και ὅχι ἀπό ἔνοιες, οί ὅποιες ὀρίζονται μέ βάση μιάν ἀφαιρετική διαδικασία. 'Η ίσοπέδωση τῶν ούσιων διαφορῶν χάρη στήν ἀπορρόφηση τοῦ ὑποκείμενου ἀπό τίς σχέσεις και τίς λειτουργίες του ή τῆς ούσιας ἀπό τά συμβεβηκότα δύμογενοποιεῖ ἐσωτερικά τήν κρίση και ἀπλώνει τά συστατικά της στοιχεῖα πάνω σ' ἔναν ἐνιαίο λογικό χῶρο. Καί ἐπειδή ή καταστροφή τῆς ούσιας ἀναγκαστικά συμβάδισε μέ τήν κατάρρευση τῆς ιεραρχίας τῶν ούσιῶν, γι' αύτό τώρα οί λογικές προτάσεις βρίσκονται ὅλες πάνω στό ἴδιο ἐπίπεδο, δηλαδή ἀπό τήν ἀποψη τῆς τιμῆς ἀληθείας τους είναι κατ' ἀρχήν ἰσότιμες και δέν ὑπάρχει μεταξύ τους καμμιά σχέση ἐξάρτησης ἀναγόμενη σέ διαφορές ὄντολογικῆς περιωπῆς. Στόν κατατμημένο σέ ἀτομα κόσμο ἀντιστοιχοῦν ἀτομικές προτάσεις, οί ὅποιες συνδέονται μέ τυπικούς κανόνες προκειμένου νά σχηματίσουν προτάσεις μοριακές, ἐνῶ τά κριτήρια, μέ βάση τά ὅποια κρίνεται ή ἀλήθεια τούτων τῶν προτάσεων, ἔχουν χαρακτήρα λογικό και τυπικό, ὅχι ὄντολογικό. 'Η ὄλεθρια, ὅπως φαίνεται τώρα, συνύφανση παραδοσιακῆς λογικῆς και παραδοσιακῆς ὄντολογίας ἀποδίδεται στήν παραπλανητική ἐπίδραση τῆς γλώσσας, τῆς ὅποιας ή γραμματική και τό συντοκτικό ὑποβάλλουν, ὅπως λέγεται,